

УДК 351

DOI: 10.35432/tisb322024319446

Андрій Наконечний

*аспірант кафедри соціально-гуманітарних наук
Навчально-наукового інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-8007-9227>
e-mail: a.nakonechnyy@ukr.net*

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК НАПРЯМОК ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ М'ЯСОПРОДУКТОВОГО СЕКТОРУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Узагальнено теоретичні підходи до сутності поняття «м'ясопродуктовий комплекс», обґрунтовано його місце в структурі агропромислового комплексу. Доведено сутність та складові механізми економічної взаємодії на ринку м'яса. Встановлені засади державної політики щодо м'яса та м'ясопродуктів. Обґрунтовано політику кластеризації як напрямок державного регулювання ринку м'ясної сировини та м'ясних продуктів. Визначені переваги кластерного підходу у виробництві та переробці м'ясної сировини. На основі дослідження м'ясного комплексу Одеської області виокремлено види кластерів. Встановлені типи управлінських та економічних взаємозв'язків, що є передумовою формування кластерної структури. Доведено, що кластерні структури у м'ясному комплексі Одеської області перебувають у первинному (зародковому) стані та мають подрібнену структуру.

Ключові слова: сільськогосподарська політика, кластер, м'ясне виробництво, м'ясний комплекс, м'ясний кластер.

Andrii Nakonechnyi

*PhD-student of the Department of Social and Humanitarian Sciences
ESI of Public Service and Administration Odesa Polytechnic National University
<https://orcid.org/0000-0002-8007-9227>
e-mail: a.nakonechnyy@ukr.net*

THE CLUSTERISATION AS A DIRECTION OF THE STATE POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF THE MEAT AND FOOD SECTOR OF FOOD SECURITY

Theoretical approaches to the essence of the "meat product complex" concept have been generalized, and its place in the structure of the agro-industrial complex has been substantiated. It has been determined that the meat product complex is a crucial component of the national economy, consisting of economically and technologically interconnected specialized sectors of agro-industrial production, united by integrated links and common economic interests aimed at enhancing the efficiency and effectiveness of enterprise operations in the industry, which contributes to the country's food and national security.

It has been established that an essential factor contributing to the sustainable development of the meat product subcomplex is the efficient utilization of its components, including agricultural enterprises, farming operations, and household subsidiary farms. The development of the meat product complex has been shown to be achievable through well-established relationships between its individual sectors. It has been proven that the modern mechanism of economic interaction in the meat market operates through three key stages: the production of agricultural raw materials, their processing, and the distribution of final products.

It has been established that the foundations of state policy regarding meat and meat products focus on: meeting the country's needs for a diverse range of meat products and increasing export volumes; implementing a system for monitoring the quality and safety of meat, meat raw materials,

and products; organizing regular market analyses of meat, meat raw materials, and meat products; improving pricing and customs tariff policies to protect the interests of national meat product manufacturers; developing nationwide programs for the advancement of breeding and genetic work; and stimulating integrative interactions among producers, processing enterprises, and wholesale and retail sellers.

It has been substantiated that clustering should become one of the directions of state regulation in the market of meat raw materials and meat products. It has been established that the cluster-based economic model involves the development of cluster policies as tools for targeted state and regional influence on the development processes of a specific region or a group of regions. Cluster policy is a system of mechanisms, targeted technologies, and measures that represent a combination of administrative and economic methods, along with levers for supporting the formation and development of cluster structures. These structures aim to enhance the competitiveness of territories by systematically integrating the "government–business–population" relationship paradigm.

The advantages of the cluster approach in the production and processing of meat raw materials include the following: 1) Alignment of objectives – Achieving interconnectedness between societal goals, aimed at satisfying the population's normal needs for a diverse range of finished meat products, and the individual goals of enterprises, such as profit maximization (or other financial indicators). 2) Balance in structure – Attaining balance in the size, production specialization, and organizational-legal forms of enterprises within the cluster. 3) Competitive advantages transfer – Enabling the creation and transfer of competitive advantages from one participant in the cluster interaction to another, including supporting institutions.

Based on research of the meat complex in the Odesa region, two types of clusters have been identified: a cluster of meat raw material producers and a cluster for its industrial processing. It has been determined that the structure of each cluster type is predominantly formed based on two models: 1) A combination of horizontal and vertical integration within livestock sub-sectors and related specialized enterprises in the meat industry, interacting with state management bodies and/or scientific institutions. 2) Vertically integrated production chains formed around a major meat producer, where adjacent stages of the production process create the economic core of the cluster.

It has been proven that within the cluster of meat raw material producers, the principle of multiform coexistence and interaction among enterprises of various sizes, farming operations, and household farms is upheld. The cluster for industrial processing of meat raw materials consists of enterprises specializing in both primary processing of meat raw materials and deep processing.

Three types of managerial and economic relationships have been identified as prerequisites for forming a cluster structure: 1) Bilateral relationships – Based on parity principles, ensuring the interests of both parties are respected. 2) Unilateral relationships – Characterized by disparities between producers and processors of meat raw materials, where profitability primarily benefits the processors. 3) Unilateral, indirect relationships – Evolving from the second type, these involve mediated, unstable connections between producers and processors, where profitability is achieved independently, thereby losing the advantage of geographical proximity.

The analysis demonstrated that in the meat complex of the region, there is a combination of all three types of economic relationships between producers and processors of meat raw materials, with the second and third types dominating. This indicates that the cluster structures in the meat industry of the Odesa region are in their initial (embryonic) stage and have a fragmented structure.

Keywords: agricultural policy, cluster, meat production, meat complex, meat cluster.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Складовим елементом національної безпеки держави є продовольча безпека. Продовольча безпека є не тільки соціально-економічною, але й проблемою публічного управління, яка впливає на добробут та рівень життя населення, а від

так на стабільність держави. Зазначене вимагає від держави ефективного врядування у сфері продовольчої безпеки, що має забезпечити доступність, якість, безпеку і різноманітність харчових продуктів для всіх громадян.

Як зазначається у Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 р. за даними Глобального індексу продовольчої безпеки, Україна перебуває на останньому місці за станом національного забезпечення продовольчої безпеки серед країн Європи та 71-му місці у світі. За показником «Доступність продуктів харчування» Україна перебуває на 93-му місці у світі та на останньому місці серед країн Європи [8].

Публічне управління у сфері продовольчої безпеки спрямоване на усунення проблем, що пов'язані з недостатнім рівнем законодавчого, організаційного, фінансового, технологічного, інфраструктурного, наукового, освітнього, кадрового, інформаційного та контрольно-наглядного супроводу продовольчої безпеки. Також акцент робиться на подоланні низької ефективності продовольчих систем, їх обмеженої доступності, нестабільності, недостатньої адаптивності, а також проблем з якістю, збалансованістю і безпекою. Державне управління у цій сфері передбачає комплексний підхід, що об'єднує різні рівні управління, галузі, учасників і інструменти. Усі ці елементи разом впливають на продовольчу систему та її кінцеві результати.

Виробництво і переробка м'яса відіграють важливу роль у реалізації державної політики в галузі забезпечення продовольчої безпеки держави, спрямованої на надійне постачання населення країни якісними продуктами харчування. Основними складовими м'ясопродуктового комплексу є виробництво продукції свинарства, скотарства та птиці. Розвиток м'ясопродуктового сегменту продуктової безпеки відображає характер відтворювального процесу в усьому агропромисловому комплексі, оскільки виробництво м'яса та м'ясопродуктів забезпечується рядом галузей сільського господарства і промисловості країни.

Організаційні та економічні перетворення в країні у зв'язку із європейськими прагненнями значним чином вплинули на стан м'ясопродуктового комплексу, зумовили значні зміни в структурі ринку м'яса. Пандемія COVID-19 та широкомасштабне вторгнення Російської Федерації суттєво вплинула на економічну ситуацію багатьох складових м'ясопродуктового комплексу. Це стосується, зокрема наступного:

- часткове або повне пошкодження об'єктів інфраструктури підприємств м'ясопродуктового комплексу;
- скорочення обсягів вироблення м'яса та виготовлення м'ясних продуктів;
- руйнування усталених логістичних ланцюгів;
- відсутність державних програм, спрямованих на відновлення зруйнованих виробництв, адаптацію м'ясопродуктового комплексу до європейських стандартів;
- недосконалість заходів податкового та митного стимулювання;
- відсутність діючої системи державних резервів, зокрема щодо м'ясної продукції;
- нестача фахівців м'ясопродуктового комплексу у зв'язку із мобілізацією.

Розвиток м'ясопродуктового комплексу стикається з ризиками, які пов'язані із недоліками національної транспортної і торговельної інфраструктури, а також обмеженими можливостями організацій дослідницької та інноваційної інфраструктури. Окрім цього, проблемою є недостатня кількість спеціалізованих об'єктів для зберігання продукції, зокрема охолоджувального устаткування.

Як уявляється, вихід може бути знайдений в переході м'ясопродуктового комплексу на нові організаційні форми, до яких, зокрема, належить кластерна модель організації економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Визначену проблематику серед вітчизняних науковців опрацьовують здебільше представники економічного напряму суспільствознавства

(див., напр.: [3; 11; 13; 16]), відповідних робіт з публічного управління та адміністрування не так вже багато. З небагатьох останніх робіт привертають увагу праці Ірини Чумак [15], якою розроблено модель інноваційної публічної політики у сфері продовольчої безпеки в Україні у вигляді модельної конструкції на основі принципів, практики і стратегій «належного врядування», спрямованих на забезпечення наявності, доступності, використання та стабільності продовольчого забезпечення. В розумінні авторки модельна конструкція складається з двох моделей: модель 1. «Формування та реалізація публічної політики у сфері продовольчої безпеки в Україні», що включає в себе такі елементи, як: розробка політики на основі фактичних даних; участь багатьох зацікавлених сторін; застосування системного мислення у виробленні політики та прийнятті управлінських рішень; використання інновацій та навчання; підзвітність і прозорість; гнучкість та оперативність; справедливість і дотримання прав людини. Модель 2. «Інноваційна публічна політика у сфері продовольчої безпеки в Україні» основними елементами першого рівня є стратегічне планування; законодавча база; інституційна структура; науково-дослідна діяльність; моніторинг та оцінювання; участь громадськості; інформаційне забезпечення; та елементи другого рівня (відгалуження від інформаційного забезпечення): розробка інформаційних ресурсів; освітні програми кампанії зв'язків з громадськістю; залучення експертів; фідбек від споживачів. На жаль, авторка не розглядає окремі складові продовольчої безпеки (зокрема, м'ясопродуктовий комплекс) та не пов'язує розкриває організаційні форми інноваційної публічної політики у сфері продовольчої безпеки, зокрема у форматі кластерів.

Ірина Стеців зосередила свою увагу на проблематиці моніторингу економічного механізму державного управління продовольчою безпекою країни, що дозволило їй виокремити низку важливих аспектів, зокрема це визначення чітких цілей та показників, інтеграція та узгодженість даних, розвиток цифрових платформ та інструментів, залучення громадськості та підтримка зворотного зв'язку, регулярне оновлення системи моніторингу, а також міжнародне співробітництво в контексті обміну досвідом щодо покращення функціонування системи. Авторка запропонувала сферичну модель індикативної системи моніторингу економічного механізму державного управління продовольчою безпекою, що розроблено нею із врахуванням програмноцільового підходу й яка забезпечує впорядкування усіх елементів системи, дозволяє моніторити весь набір індикаторів, сприяє комплексній взаємодії між усіма елементами системи у розрізі складових продовольчої безпеки та сприяє визначенню рівня ефективності реалізації економічного механізму державного управління. Зазначене, на її погляд, дозволяє приймати обґрунтовані рішення щодо розробки державної продовольчої політики, сприяє контролю її ефективності, раціональному плануванню та розподілу національних обмежених ресурсів, підвищенню легітимності та прозорості урядових дій та відповідальності перед громадськістю [9]. Проте, авторка не виділила серед пропонуванних критеріїв моніторингу економічного механізму державного управління продовольчою безпекою кластеризацію.

Серед авторів, що вивчають кластерні засади реалізації державної політики насамперед привертають увагу праці Ольги Тодорової. На її погляд, органи публічної влади регіонального рівня відіграють ключову роль в активізації процесів кластеризації регіонального розвитку через створення відповідного інституційного середовища, основними елементами якого нею визначено: діагностика та залучення ключових груп інтересів до ініціювання й підтримки процесу активації кластеру; участь у кластерних нарадах і прийнятті рішень, що стосуються розвитку кластерів; орієнтація регіональних цільових програм на реалізацію за кластерним підходом; постійний діалог з лідерами ключових груп інтересів; врегулювання спірних питань; регламентація процедури партнерських взаємовідносин; формування та підтримка інформаційно-комунікативної платформи координації взаємодій; ініціація і формування кластерних ініціатив та організаційне забезпечення їх діяльності. Авторкою обґрунтовано, що кластерний підхід як сукупність

організаційно-економічних заходів, має знайти формалізоване відображення в стратегіях і програмах розвитку регіонів та розроблення окремих програм розвитку кластерів [12].

Сергій Гривко зосереджує увагу на механізмах державного управління інноваційним розвитком економіки України на засадах кластеризації. Автором розроблено пропозиції щодо удосконалення механізмів державного управління інноваційним розвитком економіки України на засадах кластеризації: врегулювання на законодавчому рівні функціонування кластерів, різного роду міжрегіональних співробітництв, різних форм державно-приватного партнерства; активізація системи державного замовлення інноваційної продукції для галузей економіки України; впровадження ефективних стартапів, орієнтованих на розвиток економіки, подолання розбалансованості інноваційного розвитку економіки в умовах децентралізації влади; становлення диверсифікованої системи державної фінансової та матеріально-технічної підтримки формування кластерної моделі управління, форм державно-приватного партнерства, державного замовлення; використання інформаційної технології blockchain для злагодженості функціонування різних форм взаємодії органів влади із громадськістю, різних зацікавлених сторін з метою врахування інтересів держави, бізнесу, науки та громадськості; імплементація положень концепції «зеленої економіки» [5].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є наукове обґрунтування теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій щодо формування кластерної політики держави розвитку м'ясопродуктового комплексу в регіонах України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів М'ясопродуктова галузь займає провідне місце серед економічних складових агропромислового сектору держави як за виробничо-технічними показниками, так і за масштабами фінансових ресурсів. Рівень розвитку цього підсектору суттєво впливає на економічну стабільність аграрних підприємств, що спеціалізуються на вирощуванні худоби та птиці, а також м'ясопереробних компаній. Від ефективності роботи галузі залежить стабільне забезпечення населення країни м'ясом і продукцією з нього.

Як зазначає Ольга Гнилянська м'ясопродуктова галузь це «складна виробничо-господарська система спрямована на вирощування великої рогатої худоби, свиней, птиці та інших свійських тварин продуктового напрямку з метою наступної переробки м'ясної сировини задля задоволення потреб населення у м'ясопродукції» [4, с. 178]. На погляд Валентини Аранчій «м'ясопродуктовий підкомплекс – це інтегрована система технологічно й економічно взаємозв'язаних галузей і підгалузей тваринництва, м'ясної промисловості, польового кормовиробництва, комбікормової та мікробіологічної промисловості, підприємств переробної промисловості, машинобудування для вказаних галузей, торгівлі і громадського харчування, а також інших галузей і підприємств АПК та виробничої інфраструктури, об'єднаних загальним завданням – виробництвом і реалізацією м'яса та м'ясопродуктів із метою задоволення потреб держави в цих продуктах» [1, с. 46].

Розглядаючи м'ясопродуктовий комплекс як вертикально інтегровану систему, до його структури можна віднести всі види діяльності, що стосуються виробництва м'яса та продуктів із нього. На погляд Людмили Болтовської м'ясопродуктовий комплекс представляє собою сукупність галузей, які займаються виготовленням, переробкою, реалізацією м'яса та продукції, що виготовляється в результаті його переробки. Окрім цього, у структуру комплексу входять інфраструктурні галузі, які забезпечують підтримку і функціонування основних виробничих процесів. М'ясопродуктовий комплекс поєднує такі підгалузі: кормовиробництво, тваринництво (птахівництво, вівчарство, конярство, свинарство, м'ясне скотарство), виробництво машин та устаткування для м'ясної галузі, перероблення м'яса, підприємства сфери торгівлі, що реалізують м'ясопродукти, містить сукупність допоміжних виробничих, обслуговуючих та соціальних структур, що забезпечують функціонування основних ланок даної сфери національної економіки [2].

Рис. 1. Функціонально-галузево-секторальна структура м'ясопродуктового комплексу [2, с. 40]

Розвиток м'ясопродуктового комплексу можливий завдяки налагодженим взаємозв'язкам між його окремими секторами. Сучасний механізм економічної взаємодії на ринку м'яса функціонує через три ключові етапи: виробництво аграрної сировини, її обробку та збут кінцевої продукції. Управління цим комплексом фактично полягає в координації економічних відносин між його складовими. Такий підхід реалізується через розвиток зв'язків між галузями, які забезпечують гармонійність усіх процесів – від виготовлення сільськогосподарської сировини до отримання кінцевих товарів. Регулювання м'ясопродуктового комплексу, як міжгалузевого об'єднання, ґрунтується на впливі на економічні відносини, що сприяють підвищенню ефективності діяльності всіх учасників. Такий вплив здійснюється як через ринкові механізми, так і за підтримки держави.

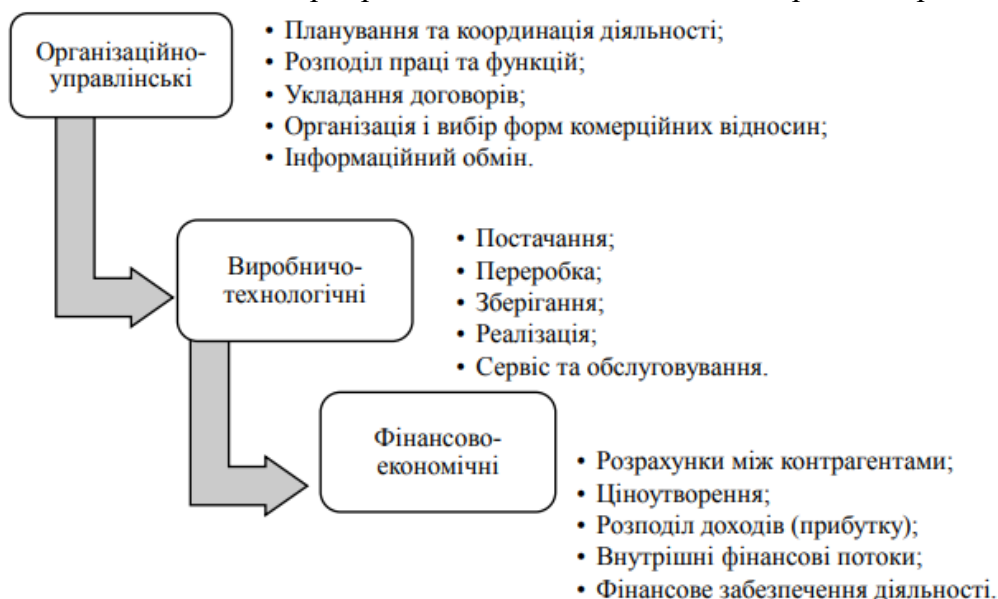

Рис. 2. Економічні взаємовідносини у м'ясопродуктовому комплексі [14].

Марат Ібатулін та Надія Свиноус серед основних напрямів удосконалення міжгалузевих пропорцій у м'ясопродуктовому комплексі виокремлюють:

«- створення міжгалузевих формувань з урахуванням як прямого комбінування у межах єдиної власності, так і з використанням міжгалузевої інтеграції. Це дозволить досягти вищого рівня кооперації та інтеграції у м'ясопродуктовому підкомплексі;

- встановлення прямих зв'язків між галузями м'ясопродуктового підкомплексу;

- створення умов для своєчасного постачання сировини та кінцевої продукції, відповідної специфікації тощо;

- укладання тимчасових ринкових угод, розвиток міжгалузевих зв'язків;

- використання економічних та фінансових інструментів, що сприяють підвищенню ефективності економічного механізму розвитку м'ясопродуктового підкомплексу [7, с. 28]».

Аналіз рішень центральних органів державної влади свідчить, що засади державної політики щодо м'яса та м'ясопродуктів зосереджуються на:

забезпечення потреб країни у м'ясних продуктах різноманітного асортименту та збільшення обсягів їх експорту;

впровадження системи контролю за якістю та безпекою м'яса, м'ясної сировини й продукції;

організація регулярного аналізу ринку м'яса, м'ясної сировини та продукції з м'яса;

покращення цінової та митно-тарифної політики з метою захисту інтересів національних виробників м'ясної продукції;

розробка загальнодержавних програм для розвитку селекційно-плеємної роботи;

стимулювання інтеграційної взаємодії між виробниками, підприємствами переробки та оптовими й роздрібними реалізаторами.

Як зазначають М. Ібатулін та Н. Свиноус структура міжгалузевих зв'язків у м'ясопродуктовому комплексі багато в чому залежить від розроблених та реалізованих державних заходів, спрямованих на підтримку та розвиток м'ясного комплексу (рис. 3).

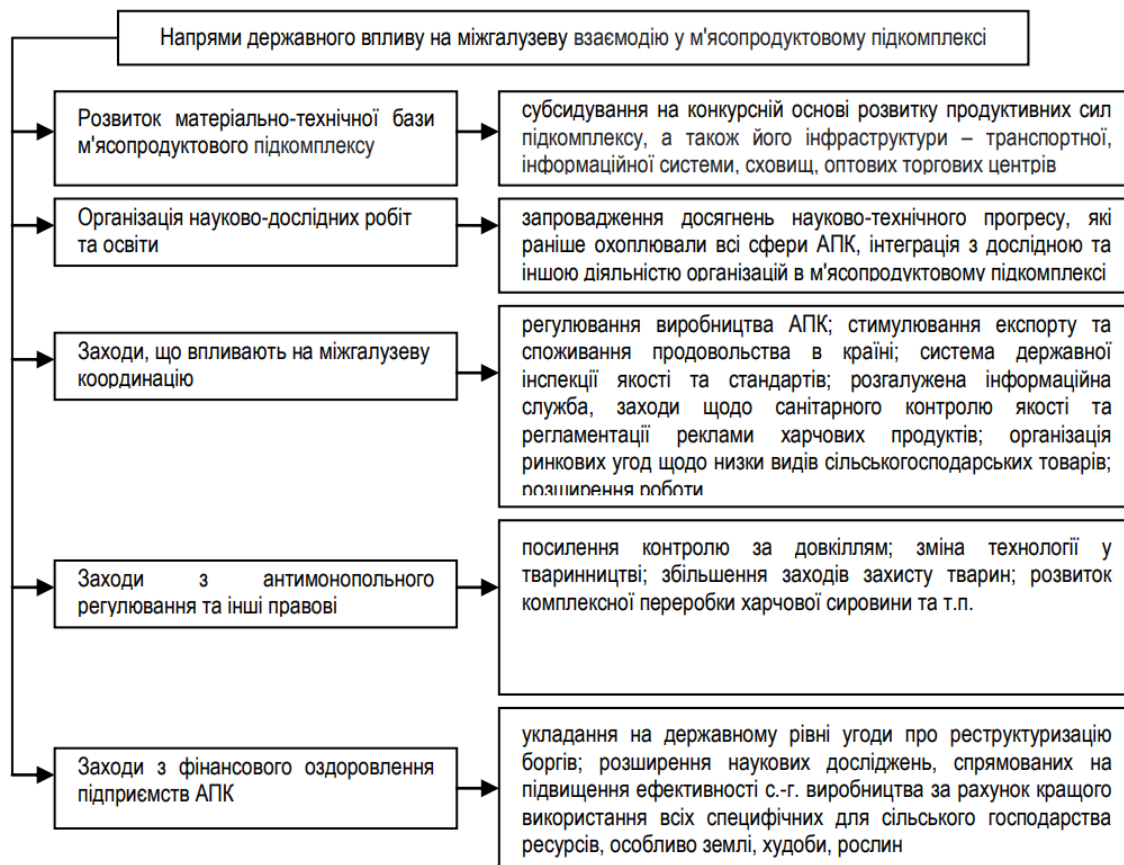

Рис.3. Напрями державного впливу на міжгалузеву взаємодію у м'ясопродуктовому комплексі [7, с. 27].

Розглянувши та проаналізувавши види та форми вертикальної інтеграції підприємств м'ясопереробної галузі, Віталій Зіновчук та Віта Рудь встановили, що інтегровані об'єднання можуть приймати різні форми, зокрема: «інтегровані структури, створенні шляхом укладання договорів про співпрацю (контрактна форма); інтегровані структури, створенні шляхом виділення структурних підрозділів (кластерна форма); інтегровані структури, створенні шляхом поглинання (холдингова форма); інтегровані структури, створенні шляхом злиття (корпоративна форма)» [6, с. 258]. Від так кластеризація має стати одним із напрямків державного регулювання ринку м'ясної сировини та м'ясних продуктів.

До основоположників кластерної теорії належить професор Гарвардської школи Майкл Портер. На його думку, висока конкурентоспроможність розвинених країн ґрунтується на сильних позиціях окремих кластерів, здатних підсилити саму конкурентоспроможність і оптимізувати управління національною економікою. При цьому для успішного розвитку самого кластеру, як зазначає М. Портер, необхідна стійка стратегія розвитку. Свої висновки автор отримав у ході дослідження умов розвитку і діяльності 100 найбільш конкурентоспроможних угруповань великих, середніх і безлічі малих підприємств, розташованих у різних країнах світу. Згідно з М. Портером кластер – це група географічно близько розташованих взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій, що діють у певній сфері, характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють одна одну. Томас Андерссон (Thomas Andersson) та інш. визначають кластеризацію як процес спільного розташування фірм та інших дійових осіб усередині концентрованої географічної області, кооперації навколо певної функціональної ніші та встановлення тісних взаємозв'язків і робочих альянсів для посилення їх колективної конкурентоспроможності [17]. Аналіз досліджень закордонних та вітчизняних досліджень дозволяє визначити наступні ключові характеристики категорії «кластер» (рис. 4).

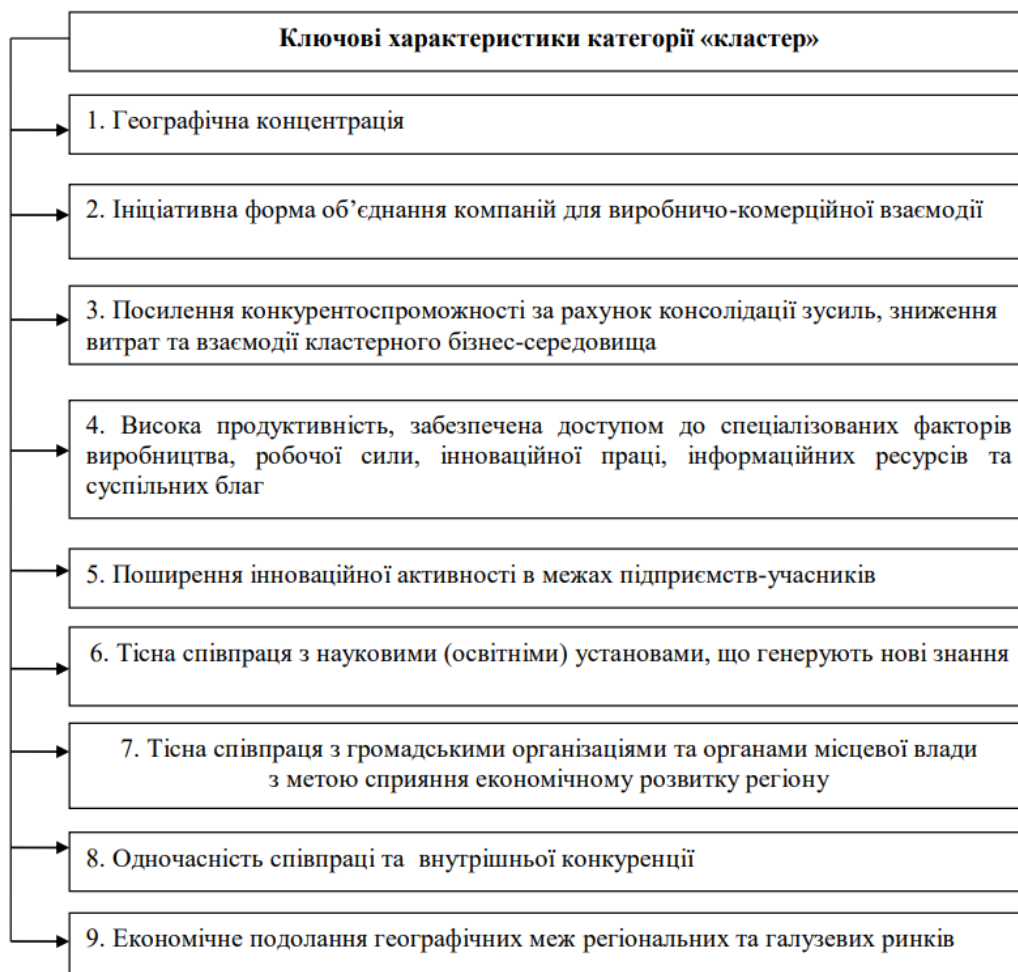

Рис. 4. Ключові характеристики категорії «кластер»

На сьогодні експертами описано сім основних характеристик кластерів, на комбінаціях яких базується вибір тієї або іншої кластерної стратегії (табл. 1).

Таблиця 1

Кластерні стратегії	
Стратегія	Характеристика
Географічна	побудова просторових кластерів економічної активності, починаючи від суто місцевих до істинно глобальних
Горизонтальна	кілька галузей (секторів) можуть входити в більший кластер
Вертикальна	у кластерах можуть бути наявними суміжні етапи виробничого процесу. При цьому важливо, хто саме з учасників мережі є ініціатором і кінцевим виконавцем інновацій у рамках кластеру
Латеральна	у кластер поєднуються різні сектори, які можуть забезпечити економію за рахунок ефекту масштабу, що приводить до нових комбінацій
Технологічна	сукупність галузей, що користуються однією і тією ж технологією
Фокусна	кластер фірм, зосереджених навколо одного центру – підприємства, науково-дослідного інституту або навчального закладу
Якісна	у цій структурі суттєвим є не тільки те, чи дійсно фірми співробітничать, але й те, яким чином вони це роблять

На цьому тлі формується модель кластерного типу економіки, яка передбачає формування кластерної політики як інструментарію цільового впливу держави, регіонів на процеси розвитку окремого або групи регіонів. Кластерна політика – це система механізмів, цільових технологій та заходів, що являють собою сукупність адміністративних та економічних методів, важелів підтримки формування та розвитку кластерних структур, орієнтованих на підвищення конкурентоспроможності територій, з цільовою метою системного інтегрування в парадигмі відносин «влада – бізнес – населення» (рис. 6).

Рис. 6. Модель державної політики кластеризації

Виходячи із зазначеного Олена Усикова розробила моделі кластеру з розвитку свинарства в Херсонській області, до якого віднесла технологічний ланцюг виробництва та продажу готової продукції свинарства і формалізовані взаємини учасників кластера, споруджувані на встановлених стандартах і правилах ведення діяльності в рамках кластеру (рис. 7). В якості координуючого і сполучного елемента всіх учасників кластеру вона вважає за потрібне створити саморегульовану організацію, що складається з представників учасників центрів компетенції кластеру, що займається розробкою і встановленням стандартів і правил виробничої діяльності в рамках кластеру, а також контролем за дотриманням вимог таких стандартів і правил. Додатково в якості учасників кластеру нею пропонується задіяти малі форми господарювання на селі – фермерські господарства, що спеціалізуються на виробництві зернових й можуть бути задіяні на основі системи субконтракту в діяльності підприємств, які займаються випуском та переробкою зерна або підприємств з виробництва комбікормів. Окремі фермерські господарства можуть бути задіяні на вирощуванні та відгодівлі свиней за договорами з відгодівельними підприємствами або підприємствами по забою свиней. Ще одним центром компетенції в пропонуваній моделі кластеру з розвитку свинарства в Херсонській області має стати наукове забезпечення діяльності всіх учасників кластеру [13, с. 41].

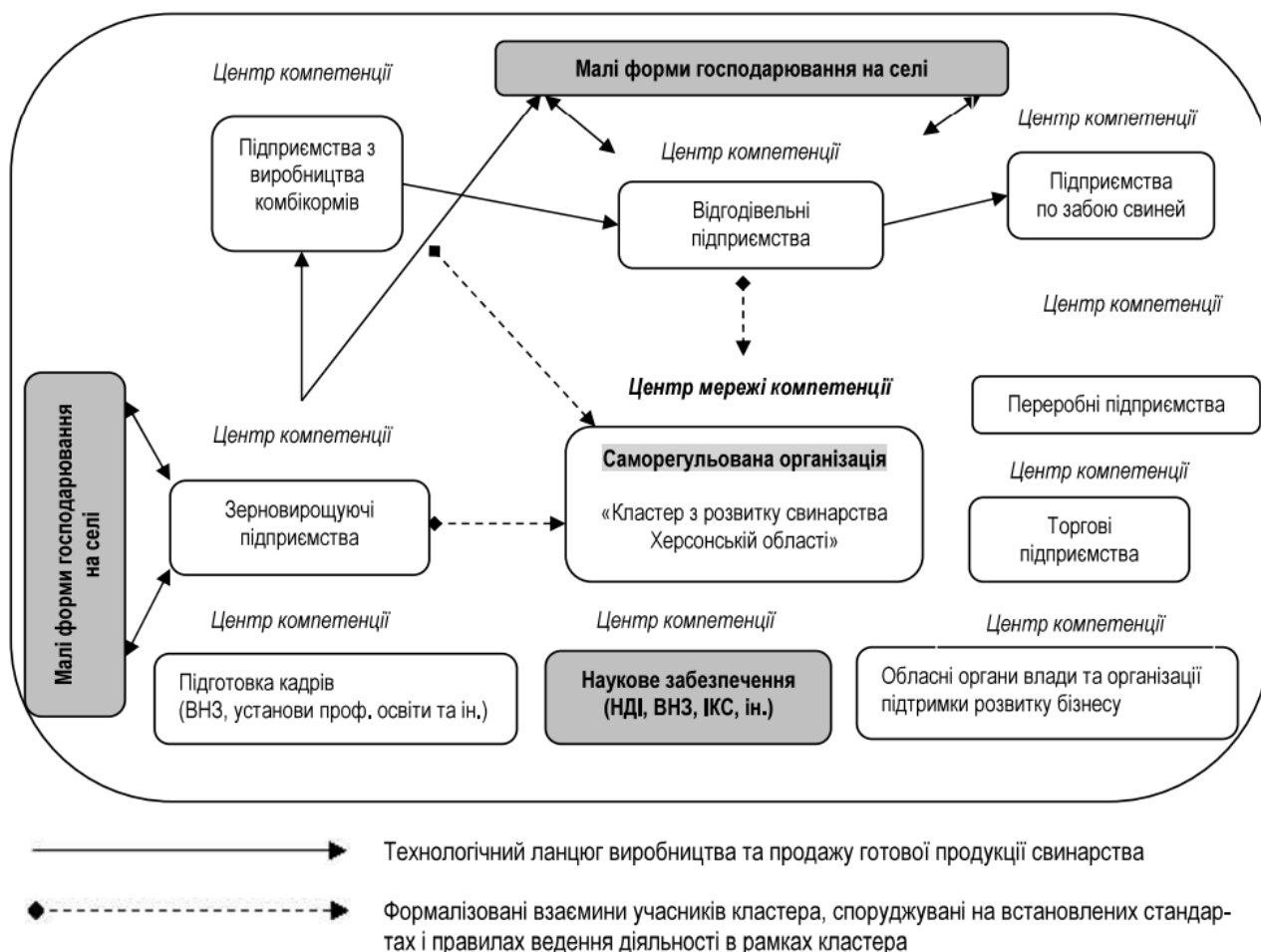

Рис. 7. Модель кластеру з розвитку свинарства в Херсонській області [13, с. 41].

Очевидно, що вихідною теоретичною передумовою дослідження процесу формування кластерних структур у м'ясопродуктовому комплексі слід вважати територіальну локалізацію, що історично склалася в конкретному регіоні, і галузеву спеціалізацію у виробництві м'ясної продукції.

За результатами кластерного аналізу, що здійснений Сергієм Стацюком встановлено, що регіони України, залежно від умов та результатів діяльності м'ясопереробних

підприємств, доцільно поділити на чотири групи. До першої групи належать Закарпатська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Чернігівська області, які виготовляють відносно невеликі обсяги ковбасних виробів, витрачаючи при цьому мінімум необхідних ресурсів. Регіони другого кластера, які включають Вінницьку, Івано-Франківську, Рівненську, Хмельницьку області характеризуються як найменш ефективні, оскільки за найкращих вихідних умов їх результати є порівняно низькими. Третій (Волинська, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська) та четвертий (Донецька, Житомирська, Запорізька, Луганська, Харківська, Чернівецька) кластери є еталонними, оскільки підприємства цих груп, залучаючи відносно невеликі обсяги ресурсів, демонструють високі результати діяльності [10].

У структурі виробництва продукції сільського господарства Одеської області з господарств усіх категорій на частку продукції тваринництва припадає 24,3%. М'ясопродуктовий комплекс Одеської області характеризується наступними показниками станом на 2022 рік:

Таблиця 2

Кількість сільськогосподарських тварин (тис. голів) за категоріями господарств в Одеській області (2022 р.)

Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози	Птиця
у корови	т.ч.			
<i>Підприємства</i>				
18,3	7,3	69,8	37,6	82,3
<i>Фермерські господарства</i>				
0,4	0,2	9,2	2,5	-
<i>Господарства населення</i>				
125,3	81,2	75,4	253,3	2541,4

Виробництво м'яса (у забійній масі), тис.т в Одеській області (2022 р.)

яловичина і телятина	13,1
свинина	19,3
м'ясо птиці	2,2

У м'ясному комплексі Одеської області можна виділити два види кластерів: кластер виробників м'ясної сировини та кластер її промислової переробки. У свою чергу, структура формування кожного з двох видів кластерів утворюється переважно на основі двох форм: 1) форма комбінації горизонтальної та вертикальної інтеграції всередині підгалузей тваринництва та пов'язаних та з ними спеціалізованих підприємств м'ясної промисловості, що взаємодіють з органами державного управління та/або науковими установами; 2) форма вертикально-інтегрованих виробничих ланцюжків, що формуються навколо великого м'ясного виробника, в якій суміжні етапи виробничого процесу утворюють економічне ядро кластера.

У кластері виробників м'ясної сировини підтримується принцип багатокладного співіснування та взаємодії підприємств різних розмірів, фермерських господарств та господарств населення.

Кластер промислової переробки м'ясної сировини представлений підприємствами, що спеціалізуються як на первинній переробці м'ясної сировини, так і на її глибокій переробці. На сьогоднішній день в Одеській області кластер переробників м'ясної продукції складають 147 підприємств та ФОПів з виробництва м'ясних продуктів, з яких 7 підприємств мають виробничі потужності з первинної переробки худоби.

У глибокій переробці м'ясної сировини задіяні підприємства великих, середніх та дрібних розмірів. Проте основний обсяг продукції, ковбасних виробів, м'ясних

напівфабрикатів, м'ясних консервів виробляється великими виробниками: ПП «Фірма Гармаш», ТОВ «Лібра», ТОВ «Титан», ТОВ «Фірма Онисс», ПП «Сегрос». Великі виробники виступають організаційно-економічним ядром у структурі формування кластера промислової переробки м'ясної продукції, оскільки вони нагромадили достатній обсяг фінансових ресурсів для організації, як власного виробництва м'яса, і створення торгово-розподільних ланцюжків. Великі м'ясопереробні підприємства мають свої торгові представництва у 16 регіонах України. За межі області ними вивозиться близько 30% вироблених ковбасних виробів, м'ясних консервів та напівфабрикатів.

У кластері промислової переробки м'ясної сировини лідируючі позиції займають виробники ковбасної продукції. Виробничі потужності з виробництва ковбасної продукції 2022 року досягли 25 тис. тон, м'ясних напівфабрикатів 15 тис. тон та м'ясних консервів 8 млн. ум.б.

Динаміка темпів розвитку свідчить про суттєве зменшення обсягу виробництва у тваринництві. Зокрема, у порівнянні із 2016 роком виробництво продукції тваринництва структурі виробництва м'ясної продукції в Одеській області зменшилося на 19%, у тому числі яловичина і телятина на 12%. Лідируючі позиції зайняли виробники, які здійснюють глибоку переробку м'ясної сировини. В аутсайдерах опинилися виробники, які здійснюють первинну переробку м'ясної сировини.

За таких умов саме органи публічної влади мають виступати у ролі ключового інституту, що здійснює фінансову, адміністративну та правову підтримку галузі. Слід підтримати думку ряду вчених про те, що адміністраціям регіонів відводиться важлива роль у підтримці формування кластерних структур, спрямуванні зусиль на стимулювання партнерських взаємин між учасниками кластера. На нашу думку, важливою функцією держави та органів місцевого самоврядування обласного/ районного рівня в рамках кластерного підходу є задання вектору у розвитку виробництв, що входять до кластера, посилюючи сигнали виробникам про пріоритети у розвитку, напрями інвестицій, створення робочих місць та ін. Таким чином, органи державного управління забезпечують збалансованість у розвитку галузей (підгалузей), що входять до м'ясного комплексу.

Як уявляється, до переваг кластерного підходу у виробництві та переробці м'ясної сировини можна віднести таке.

По-перше, досягається взаємопов'язаність суспільної мети, спрямованої на задоволення нормальних потреб населення регіону у готовій м'ясній продукції необхідного асортименту, з одного боку, та індивідуальної мети підприємств – максимізації прибутку (або іншого фінансового показника) – з іншого. Входження юридично незалежного виробника в кластерну структуру стає виправданим, коли приходить розуміння: щоб забезпечити свій прибуток у довгостроковій перспективі, необхідно не тільки конкурувати, а й здійснювати спільні ініціативи (з зберігання, первинної переробки худоби) з горизонтально та/або вертикально розташованими спорідненими підприємствами галузі. У рамках кластерної структури формується такий механізм взаємовідносин між виробниками та переробниками м'ясної сировини, який дозволяє отримувати еквівалентний витратам прибуток не тільки тому, хто виробляє кінцевий продукт, а й усім учасникам кластера.

По-друге, досягається збалансованість розмірів, виробничої спеціалізації та організаційно-правових форм підприємств, що входять до кластера.

Одним із факторів, що стримують формування кластерних структур регіону, можна вважати домінування у виробництві тваринницької продукції дрібнотоварного виробника – господарств населення. Зростання виробництва тваринницької продукції у господарствах населення пов'язано здебільше з необхідністю поповнення втрати доходу, який вони раніше отримували за основним місцем роботи. Основним стимулом їхньої діяльності є не великотоварне виробництво, а фізичне виживання.

Переважаання дрібнотоварного сектору перешкоджає розвитку інтеграційних

взаємозв'язків як по вертикалі, так і по горизонталі. Дрібні виробники переважно забезпечують постачання своєї продукції на роздрібний ринок, а м'ясопереробні підприємства зацікавлені економії з допомогою великомасштабних закупівель м'ясної сировини та зниження транзакційних витрат.

По-третє, здійснюються вироблення та передача конкурентних переваг від одного учасника кластерної взаємодії до іншого, включаючи інститути підтримки.

Зупинимося на аналізі трьох типів управлінських та економічних взаємозв'язків між виробниками тваринницької продукції та м'ясопереробними підприємствами, в результаті яких відбуваються вироблення та передача конкурентних переваг та утворюються передумови для формування кластерної структури (рис. 8), при цьому враховуючи, що розвиток тваринництва визначає кількісні та якісні характеристики тваринницької сировини, що передається на переробку, і, зрештою, лімітує граничні обсяги виробництва у м'ясній промисловості. Глибокий взаємозв'язок цих галузей показує нам наступну закономірність.

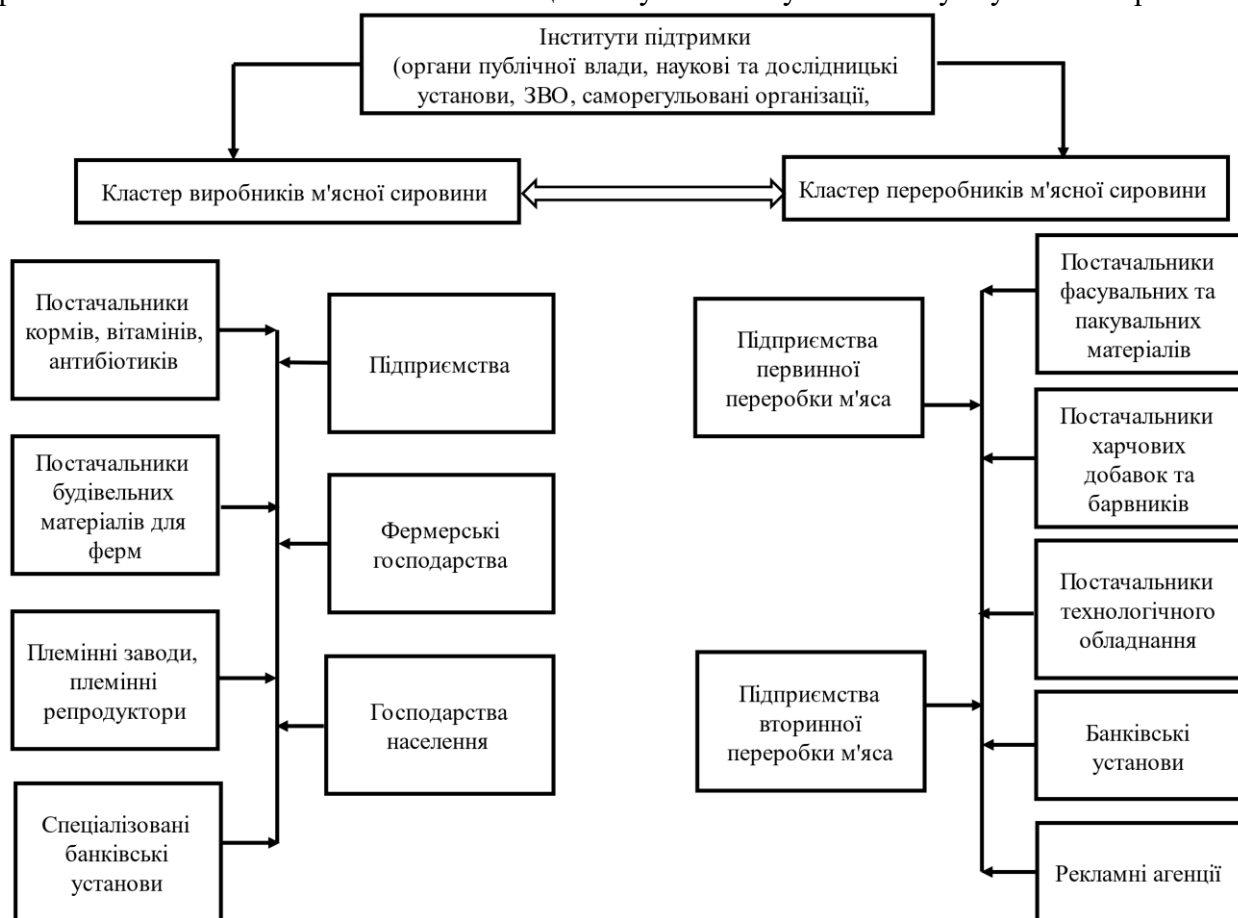

Рис. 8. Кластери виробників та переробників м'ясної сировини

Якщо, наприклад, у тваринництві спостерігається зростання продуктивної сили праці, що виявляється у збільшенні приплоду, приросту і приросту ваги тварин, то ресурсний потенціал (частина оборотного капіталу) м'ясної промисловості збільшується за своєю масою при зниженні вартості готових м'ясних продуктів первинної і глибокої переробки. Якщо ж відбувається скорочення обсягів продукції тваринництва (приросту, приросту ваги, приплоду), то ресурсний потенціал м'ясної промисловості стискається, унеможливаючи збільшення продуктивності праці, а отже, і зростання віддачі.

Від так, ресурсний потенціал тваринництва виступає по відношенню до підприємств м'ясної промисловості в ролі «передаточного механізму», що передає створені у тваринництві конкурентні переваги (продуктивність, вартість, якість) наступному учаснику виробничого ланцюжка. А м'ясна промисловість щодо продовольчого ринку та його товарних ресурсів. виступає в ролі «засувки – регулятора», за допомогою якої регулюється

потік готової м'ясної продукції, що надходить на регіональний ринок.

Перший тип зв'язку – двосторонній, що заснована на паритетних засадах із дотриманням інтересів обох сторін. В рамках цього типу за наявності довготривалого сталого попиту на продукцію первинної та глибокої переробки підприємства м'ясної промисловості, щоб конкурувати на ринку за додатковий прибуток (рентабельність) та заробітну плату, пропонують виробникам м'ясної сировини більш високі закупівельні ціни. Ті, у свою чергою, отримуючи позитивні сигнали, розширюють ресурсний потенціал (зростає поголів'я тварин).

Отримуючи необхідну кількість сировини, тобто фактор виробництва, підприємства – переробники м'ясної сировини набувають потенціал нормального функціонування та розвитку, який стає джерелом самодетермінації їх конкурентних переваг, виявляються резерви підвищення конкурентоспроможності на всіх стадіях кругообігу господарських засобів, стає економічно вигідним залучення інвестицій, удосконалення техніко-технологічного рівня тощо.

У межах першого типу зв'язку створюються найсприятливіші передумови щодо формування кластерної структури. І цей тип зв'язку передбачає вибудовування взаємовідносин як з урахуванням довгострокових договорів, так і партнерства без втрати юридичної самостійності. В результаті першого типу зв'язку забезпечується оптимальне поєднання принципів конкуренції й кооперації та передача конкурентних переваг від одного учасника виробничого ланцюга до іншого, що забезпечує синергетичний ефект.

Другий тип зв'язку – односторонній, передбачає наявність диспаратних відносин між виробниками та переробниками м'ясної сировини, що забезпечує прибутковість (рентабельність) переважно переробникам. У цьому випадку, щоб підтримувати закупівельні ціни, виробники м'ясної сировини за інших рівних умов змушені будуть скорочувати ресурсний потенціал.

Ресурсний потенціал, що поступово стискається, у вигляді нестачі сировини, не змушуючи довго себе чекати, створить дефіцитний, критично мінімальний елемент у виробничому ланцюзі, що перешкоджає необхідному рівню використання виробничого потенціалу переробників м'ясної сировини. Подібне явище порушує інтеграційні взаємозв'язки між виробниками та переробниками м'ясної сировини як по вертикалі, так і по горизонталі, та стримує прояв синергетичного ефекту. Очевидно, другий тип зв'язку створює передумови щодо формування вертикально-інтегрованої структури з частковою чи повною втратою юридичної самостійності сільгоспвиробників.

Третій тип зв'язку – одностороння, непряма взаємодія, виходить з другого і містить у собі опосередковані, нестійкі відносини між виробниками і переробниками м'ясної сировини, за якої прибутковість (рентабельність) забезпечується незалежно один від одного і втрачається перевага розташування.

В результаті третього типу зв'язку інтеграційні процеси між виробниками та переробниками м'ясної сировини мають нестійкий характер, що створює умови для структурних перекосів у м'ясному комплексі. До структурних перекосів можна віднести, з одного боку, домінування у виробництві тваринницької продукції господарств населення, з іншого – хронічне незавантаження виробничих потужностей.

Отже, проведений аналіз доводить, що у м'ясному комплексі регіону має місце комбінація трьох типів економічних взаємозв'язків між виробниками та переробниками м'ясної сировини з домінуванням другого та третього типу зв'язку. Все це свідчить про те, що кластерні структури у м'ясному комплексі Одеської області перебувають у первинному (зародковому) стані та мають подрібнену структуру.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На тлі зазначеного можна запропонувати управлінський підхід до діагностування пріоритетів кластерної політики розвитку м'ясного комплексу регіонів України, в основу якого покладено поетапну комплексну методику, що включає:

діагностування потенціалу регіонального м'ясного кластеру, що дає можливість отримати рейтингове визначення рівня потенціалу кластеризації м'ясного комплексу регіонів України;

аналіз умов створення м'ясного кластеру в регіоні, що передбачає необхідність супроводжувати та формувати гармонійні відносини між владою, бізнесом та населенням, забезпечувати ефективну розробку та впроваджувати заходи кластерної політики;

експрес-діагностування, що дає змогу визначити високий потенціал кластеризації м'ясного комплексу за напрямками новітніх трендів у м'ясному виробництві: впровадження ІТ-технологій; технології альтернативної енергетики; технології в будівництві житлових, нежитлових приміщень, організації територій.

Визначені пріоритети дадуть можливість окреслити вектор формування регіональної кластерної політики розвитку м'ясного комплексу України, що забезпечить процеси ефективних змін у рамках потреб сучасної регіональної економіки.

Література

1. Аранчій В. І., Аранчій Д. С., Зоря О. П. Стратегічні напрями розвитку тваринництва в Полтавській області. *Технологічний аудит та резерви виробництва*. 2011. № 1. С. 46-48.
2. Болтовська Л.Л. Організаційно-економічні засади управління динамічними процесами м'ясопродуктового підкомплексу. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 - Економіка. Вінницький національний аграрний університет, Вінниця, 2021. 256 с.
3. Васильєва Н. К. Економіко-математичні моделі розвитку регіонального м'ясо-молочного кластеру. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 429-435.
4. Гнилянська О. В. Дослідження виробничо-господарської перспективності м'ясопродуктового підкомплексу АПК Львівщини. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького*. 2013. Т. 15, № 3(4). С. 176-185.
5. Гривко С. Д. Концептуалізація системи державного регулювання розвитку кластерів в економіці України. *Менеджмент та публічне управління в умовах інформаційного суспільства* : колективна монографія / за заг. ред. Філіпової Н. В. Мена : ТОВ «Домінант», 2020. 288 с.
6. Зіновчук В. В., Рудь В. В. Кластеризація підприємств м'ясопереробної галузі. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 258-264.
7. Ібаттулін М., Свиноус Н. Удосконалення державної підтримки виробництва м'яса в контексті продовольчого забезпечення населення України. *Економічний дискурс Міжнародний науковий журнал*. 2022. Випуск 1-2. С. 21-32
8. Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 р. № 684-р.
9. Стеців І. С. Державне управління продовольчою безпекою: концептуальні засади та раціональні підходи // *Agricultural and Resource Economics*. 2022. Vol. 8, No. 4. P. 215–243.
10. Стецюк С. С. Кластерний підхід до аналізу діяльності м'ясопереробних підприємств. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2012. № 1(2). С. 194-204.
11. Тарасенко О. В. Логістична система як основа кластерної стратегії підвищення конкурентоспроможності м'яса та м'ясопродуктів. *Вісник Дніпропетровського університету*. Сер. : Економіка. 2014. Т. 22, вип. 8(1). С. 92-99.
12. Тодорова О., Попов М. Кластерна ініціатива як інституціональна форма публічного інструменту реалізації державної регіональної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. Вип. 2. С. 87-92.

13. Усикова О. М. Аналіз та використання м'ясного кластеру в сільськогосподарській галузі. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : *Економіка і менеджмент*. 2019. Вип. 3. С. 40-44.
14. Фуштей Л.Л. Сучасний стан розвитку м'ясопродуктового підкомплексу України. *Регіональна бізнес-економіка та управління*. 2019. № 1. С. 50-55
15. Чумак І. В. Пандемія COVID-19 як каталізатор інновацій у сфері публічної політики продовольчої безпеки. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 161-169.
16. Шахраюк-Онофрей С. І. Формування та розвиток м'ясо-молочного кластеру на сільських територіях Чернівецької області. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 4. С. 84-93.
17. Andersson T., Schwaag-Serger S., Sörvik J., Wise E. Cluster policies whitebook. IKED – International Organization for Knowledge Economy and Enterprise Development. 2004.

References

1. Aranchii V. I., Aranchii D. S., Zoria O. P. Stratehichni napriamy rozvytku tvarynnytstva v Poltavskii oblasti. Tekhnolohichniy audyt ta rezervy vyrobnytstva. 2011. № 1. S. 46-48.
2. Boltovska L.L. Orhanizatsiino-ekonomichni zasady upravlinnia dynamichnymy protsesamy miasoproduktovoho pidkompleksu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 051 - Ekonomika. Vinnytskyi natsionalnyi ahraryni universytet, Vinnytsia, 2021. 256 s.
3. Vasylieva N. K. Ekonomiko-matematychni modeli rozvytku rehionalnoho miaso-molochnoho klasteru. Aktualni problemy ekonomiky. 2015. № 3. S. 429-435.
4. Hnylianska O. V. Doslidzhennia vyrobnycho-hospodarskoi perspektyvnosti miasoproduktovoho pidkompleksu APK Lvivshchyny. Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii im. Gzhytskoho. 2013. T. 15, № 3(4). S. 176-185.
5. Hryvko S. D. Kontseptualizatsiia systemy derzhavnoho rehuliuвання rozvytku klasteriv v ekonomitsi Ukrainy. Menedzhment ta publichne upravlinnia v umovakh informatsiinoho suspilstva : kolektyvna monohrafiia / za zah. red. Filipovoi N. V. Mena : TOV «Dominant», 2020. 288 s.
6. Zinovchuk V. V., Rud V. V. Klasteryzatsiia pidpriemstv miasopererobnoi haluzi. Problemy ekonomiky. 2015. № 2. S. 258-264.
7. Ibatulin M., Svnous N. Udoskonalennia derzhavnoi pidtrymky vyrobnytstva miasa v konteksti prodovolchoho zabezpechennia naselennia Ukrainy. Ekonomichniy diskurs Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal. 2022. Vypusk 1-2. S. 21-32
8. Pro skhvalennia Stratehii prodovolchoi bezpeky Ukrainy na period do 2027 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lypnia 2024 r. № 684-r.
9. Stetsiv I. S. Derzhavne upravlinnia prodovolchoiu bezpekoiu: kontseptualni zasady ta ratsionalni pidkhody // Agricultural and Resource Economics. 2022. Vol. 8, No. 4. P. 215–243.
10. Stetsiuk S. S. Klasternyi pidkhid do analizu diialnosti miasopererobnykh pidpriemstv. Visnyk Zhytomyrskoho natsionalnoho ahroekolohichnoho universytetu. 2012. № 1(2). S. 194-204.
11. Tarasenko O. V. Lohistychna systema yak osnova klasternoi stratehii pidvyshchennia konkurentospromozhnosti miasa ta miasoproduktiv. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Ser. : Ekonomika. 2014. T. 22, vyp. 8(1). S. 92-99.
12. Todorova O., Popov M. Klasterna initsiatyva yak instytutsionalna forma publichnoho instrumentu realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. 2019. Vyp. 2. S. 87-92.
13. Usykova O. M. Analiz ta vykorystannia miasnoho klasteru v silskohospodarskii haluzi. Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarynoho universytetu. Serii : Ekonomika i menedzhment. 2019. Vyp. 3. S. 40-44.

14. Fushtei L.L. Suchasnyi stan rozvytku miasoproduktovoho pidkompleksu Ukrainy. Rehionalna biznes-ekonomika ta upravlinnia. 2019. № 1. S. 50-55
15. Chumak I. V. Pandemiia COVID-19 yak katalizator innovatsii u sferi publichnoi polityky prodovolchoi bezpeky. Pravo ta derzhavne upravlinnia. 2021. № 1. S. 161-169.
16. Shakhraiuk-Onofrei S. I. Formuvannia ta rozvytok miaso-molochnoho klasteru na silskykh terytoriiakh Chernivetskoi oblasti. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. 2013. Vyp. 4. S. 84-93.
17. Andersson T., Schwaag-Serger S., Sörvik J., Wise E. Cluster policies whitebook. IKED – International Organization for Knowledge Economy and Enterprise Development. 2004.